

Logos liberální demokracie?

Autor: Martin Brabec

Abstract

Logos of liberal democracy? – The paper presents conceptual analyzes of liberal democracy. It shows that liberal democracy appears as harmonic association of different spheres and rights but inside it contains contradiction between democracy (collective decision) and liberal principle, which emphasis constitutional personal rights. Misapprehension of this distinction lead to confusion of democracy with liberal democracy.

Keywords: liberal democracy, collective decision, socialism

Klíčová slova: liberální demokracie, kolektivní rozhodování, socialismus

Otazník v názvu mého příspěvku je pro jeho téma důležitý. Chci v něm ukázat, že liberální demokracie je politický režim, který se na první pohled jeví, jako by byl složen z řady harmonických a vzájemně se doplňujících institucí. Za těmito institucemi by měl stát určitý typ práv a svobod, jež reguluje rozličné oblasti politického života. Toto pojetí však ve svém základu obsahuje napětí či přímo rozpor mezi prvky demokratickými a liberálními.

George Orwell v jednom ze svých esejů napsal: „Slova demokracie, socialismus, svoboda, vlastenecký, realistický, spravedlnost mají každé několik různých významů, vzájemně neslučitelných. V případě slova jako demokracie nejenže neexistuje žádná definice, na níž bychom se shodli, ale pokusu stanovit ji se vzpírají všechny strany. Téměř všeobecně se pociťuje, že řekneme-li o nějaké zemi, že je demokratická, chválíme ji. Z toho plyne, že obhájci kteréhokoliv režimu tvrdí, že je demokratický, a bojí se, že by museli přestat toto slovo používat, kdyby se omezilo na jeden přesný význam. Slova tohoto typu se často používají vědomě nepoctivě. Osoba, která je používá, má totiž svou vlastní definici, ale dopustí, aby si posluchač myslel, že má na mysli něco docela jiného.“ (Orwell 1977: 366–367)

Všechny pochybné režimy samy sebe označují jako demokratické, protože to vyjadřuje morální a rétorickou sílu, že politická moc spočívá v rukou lidu. Etymologický rozbor slova „demokracie“ nám řekne, že: kratos – moc (síla); demos – lid; tedy demokracie – moc (síla) lidu. Často je však slovo „demokracie“, a to nejen v běžném jazyce ale i žurnalistice či politice, používán jako termín, kterým se označuje každý aspekt politického systému či společnosti, o kterém si daný mluvčí myslí, že je dobrý. Tato snaha využít jeho citové přitažlivosti je tak očividná, až je směšná.

Tak např. slavný anglický konzervativní filosof R. Scruton, který je vášnivým obhájcem tradičních anglických psích honů na lišky, prohlásil, že zákon zakazující štvanici lišky se psy zbavuje Brity jejich demokratického práva. Ano, možná že existuje právo na lov a stát chybuje, když ho neuznává. Ale je vážně zákon zakazující lov, který byl schválen

většinou v parlamentu, nedemokratický? Jiný příklad se může týkat práva vlastnit zbraň v USA. Možná existuje toto právo a můžeme se při jeho odůvodňování odvolávat např. na ústavu či uvádět jiné důvody, ale je obtížné vidět, že společnost, která dovoluje svým občanům nosit zbraň, je více demokratická než ta, která to nedovoluje.

Toto všeobecné odvolávání se na demokracii a tendence nazývat všechny dobré věci demokratickými je z historického pohledu také paradoxní. Dnes se zdá, že demokracie je dobrá věc – ale po většinu lidských dějin tomu tak nebylo, opak byl pravdou. Každé jasně myslící osobě bylo tehdy zřejmé, že kdyby se demokracie měla realizovat, bylo by to neštěstí. Jak by si rozumná bytost mohla myslet, že je žádoucí dát moc lidu – nevědomé divoké lůze, která sleduje jen svůj zájem. Lid byl chudý, bylo ho mnoho a každý stát, který by byl natolik hloupý, že by vložil moc do jeho rukou, by rychle spáchal sebeustrukci. Bohatství a civilizace, které byly vytvářeny po tisíciletí aristokratickou elitou, by byly v krátké době zničeny nevzdělanou masou.¹ To nás přivádí k otázce: proč přesně demokracii chceme a také v jaké míře ji chceme?

Než ale na tyto otázky odpovíme, položme si ještě jim pojmově předcházející otázku, a to jak demokracii vlastně definovat. Anglický politický filosof Adam Swift (2005: 24–25) se domnívá, že ve všech jejích různých podobách můžeme najít jeden rys, který je pro její definici základní, tj. demokracie je kolektivní rozhodování – občané jako celek mají moc rozhodovat o pravidlech (zákonech), podle kterých budou žít.

Zároveň tak můžeme odpovědět i na jednu z předchozích otázek. Proč je demokratické rozhodování dobré, proč je chceme? A jako odpověď můžeme uvést několik důvodů:

- a) kdo jiný by měl tvořit lepší pravidla než to, kdo se jimi budou muset řídit?;
- b) pravidla sice omezují svobodu, ale lidem, kteří jsou těmito pravidly omezeni, se na nich sami podíleli, tak mají větší svobodu v porovnání s těmi, kteří jsou nuceni podřídit se pravidlům, která vytvořili jiní;
- c) když jsou pravidla vytvořeny všemi občany, než pouze jen některými, tak je to spravedlivější, protože se s občany zachází jako s politicky rovnými;
- d) tato aktivní participace na veřejném životě státu, v němž občané žijí, se projeví pozitivně na rozvoji jejich vlastností i osobnosti.

Zde se dostáváme k další z předchozích otázek, která se týkala rozsahu demokracie, tj. kam až by měla zasahovat a čeho všeho by se měla týkat. Opravdu chceme, aby se o všem rozhodovalo tímto způsobem? Nebylo by lepší, aby o soukromých záležitostech raději rozhodoval jednotlivec než politické společenství?

Ujasněme si ještě podrobněji a přesněji definici demokracie na následujícím myšlenkovém experimentu. V jednom státu se demokraticky hlasuje o tom, k jakému náboženství se lidé mohou hlásit, zatímco v druhém státu ústava (práva) každému jedinci zaručuje, že může vyznávat jakékoliv náboženství, které si sám zvolí. Který z těchto států je demokratičtější? Určitě ten první, protože o více záležitostech se zde rozhoduje kolektivně, tedy demokraticky, naopak druhá společnost je méně demokratická, protože přesouvá daný

¹ Velmi poučeně elitářské a antidemokratické myšlení rozebírá J. Femia (2014).

problém (tj. jaké náboženství vyznávat) mimo dosah demokratického neboli kolektivního rozhodování. A která společnost je lepší?

Zde by asi většina lidí řekla, že druhá společnost, protože v případě tohoto typu práv (tj. na náboženské vyznání) se jedná o důležitou soukromou oblast, kde by mělo být rozhodování ponecháno na jedinci. Tudíž asi nechceme, aby se o všem rozhodovalo demokraticky neboli kolektivně, ale naopak vnímáme jako vhodnější, aby o svých soukromých záležitostech raději rozhodoval jednotlivec, než politické společenství jako celek.

Je však třeba si zároveň i uvědomit, že některé individuální svobody jsou pro demokracii nezbytné – např. svoboda sdružování či vyjadřování. Tudíž některá práva jsou nutnou podmínkou demokracie, nikoliv jejím omezením. Můžeme tudíž říci, že společnost, která nechrání tato práva, je společnost nedemokratická. Ale týká se to i náboženské svobody? Když společnost zastáncům nějakého náboženství nebrání o něm hovořit nebo se sdružovat, ale praktikovat ho, je tato společnost méně demokratická? Bezesporu nikoliv, protože tento typ práva není nutný pro demokratické, tedy kolektivní rozhodování. Dále je třeba si uvědomit, že jedno z klíčových (ústavních) práv je právo na soukromé vlastnictví, které je však v jasném rozporu s kolektivním rozhodováním, demokracií – buď rozhoduje vlastník, nebo kolektiv. Tato vlastnická práva jsou také klíčovou myšlenkou liberalismu a základním rysem liberální demokracie (a jeho kapitalistické ekonomiky),² k čemuž se ještě dostaneme později.

Výše uvedený myšlenkový experiment nám tedy jasně ukázal nejen pojmový rozdíl mezi demokracií na straně jedné a (ústavními) právy na straně druhé, ale také, že tyto dva prvky jsou v napětí či dokonce v rozporu. A to tak, že čím více jednoho, tím méně druhého. Tato ústavní práva můžeme přiřadit k liberalismu, protože ten ve svých počátcích silně obhajoval ústavně zajištěná, individuální (osobní) práva, ale byl odmítavý k demokracii. V tomto pojetí demokracie není mechanismus, jehož prostřednictvím veřejnost participuje na politickém životě, ale je to nástroj, pomocí něhož se občané chrání před zásahy ze strany státu.

Toto pojetí bylo přitažlivé pro rané liberály, protože chránilo svobody člověka, jeho základní práva. Především právo na majetek, které viděli jako nejzákladnější právo. Jelikož stát může prostřednictvím daní občany vyvlastňovat, občané tak musí mít pod kontrolou zákonodárný orgán, který daně stanoví – jak požadovalo heslo amerických osadníků vůči anglické koruně: žádné daně bez zastoupení. Demokracie tak znamená vládnutí se souhlasem ovládaných. V tomto pojetí však není potřebné, aby volební právo bylo všeobecné a rovné. Volit mohli podle něho jen majetní, protože do jejich přirozeného práva na majetek mohl stát zasáhnout, zatímco nemajetní neměli o co přijít. Tato forma demokracie je tak velmi omezena a jejím cílem je dát občanům co největší prostor, aby žili tak, jak se sami rozhodnou – v protikladu vůči kolektivnímu rozhodování.

V dějinách najdeme čtyři způsoby, kterými se dosahovalo kompromisu v napětí mezi vlastnickými právy a kolektivním rozhodováním. (Bowles, Gintis 1986: 49–52; Brabec 2007: 2011)

² Čtenář najde podrobnější rozbor rozporu mezi kapitalismem a demokracií v knize E. Woodové (1995) či v jejím článku (1994). Myšlenky Woodové rozebírám v článku (Brabec 2014).

Lockovský kompromis spočíval ve zbavení nemajetných lidí volebního práva, protože by ho mohli použít ke svržení majetných. Postupem času však tento model erodoval v důsledku toho, že vznikající buržoazie se potřebovala spojit s nemajetnou třídou, aby svrhla privilegia aristokracie.

Jeffersonovský kompromis se realizoval především v USA. Nadbytek půdy poskytl všem občanům výrobní prostředky (půdu) a z každého občana se tak stal vlastník. Tento model byl však neuskutečnitelný ve většině států, které neměly nadbytek volné půdy, tak jak tomu bylo v minulém století v USA a i zde způsobila postupná koncentrace majetku jeho zánik.

Madisonovský kompromis vycházel z hesla „rozděl a panuj“, tzn. pokoušel se o sociální fragmentaci těch, kteří by mohli zpochybňovat vlastnictví. Cílem bylo zabránit vzniku jednoty mezi chudými a nemajetnými tím, že se především zdůrazňovaly jejich protikladné zájmy či rozdíly v rase, náboženství, pohlaví atd.

Keynesiánský kompromis používal k dosažení shody mezi demokracií a kapitalismem stát, který zaváděl sociální pojištění a řídil makroekonomiku. Státní politika tak uspokojovala zájmy práce i kapitálu. Kapitál akceptoval odbory, minimální mzdu, sociální dávky a relativně plnou zaměstnanost a práce přiznala kapitálu kontrolu nad výrobou, investicemi a uznala ziskovost jako základní vodítko pro alokaci zdrojů. Dělnické hnutí se tak deradikalizovalo a zeslabila se moc kapitálu. Postupně však tento model vedl k poklesu míry zisku, krizím a vzestupu neoliberalismu v 70. a 80. letech.

Výše uvedený myšlenkový experiment a jeho rozbor nám také osvětluje rozdíl mezi liberální demokracií, tj. politickým režimem, a demokracií jako rozhodovací procedurou. Liberální demokracie je jedním z politických režimů. Ty jsou obecně charakterizovány jako způsob, jakým je vykonávána politická moc. Klasická, tradiční typologie politických režimů brala v úvahu při rozboru výkonu politické moci jen politickou rovinu, jako tomu bylo např. u Aristotela, když rozdělil režimy (jeho terminologii ústavy) podle toho, kdo vládne – zda jeden, několik, mnozí, a podle toho, kdo má z vládnutí prospěch –, zda pouze ti, co vládnu, či všichni. Poté pak dostal šest typů režimů – tyranie, oligarchie, demokracie, což byly pokleslé formy vlády, kde vládci vládnu ve svém zájmu, a tři pozitivní, kde vládci vládnu ku prospěchu všech – monarchie, aristokracie, politeia.

Naopak dnešní typologie politických režimů berou v potaz, že pro výkon politické moci jsou ještě důležité jiné složky, než jen politická, jmenovitě i kulturní a ekonomické faktory. Velmi zásadní je také konkrétní vzájemné propojení všech těchto tří prvků. Kromě liberální demokracie patří mezi politické režimy polo-demokracie (někdy nazývané také „nové demokracie“), východoasijské režimy, autoritativní režimy a totalitní režimy.³

Liberální demokracie je definována následujícími rysy: vládnutí na bázi ústavnosti opírající se o formální, zpravidla právní pravidla; záruky občanských svobod a individuálních práv; institucionální fragmentace a systém brzd a vyvážení; pravidelně konané volby, respektující zásadu „jeden člověk, jeden hlas; jeden hlas, jedna hodnota; soutěž politických

³ Toto je jedno z možných základních dělení politických režimů. Podrobnější členění najde čtenář například v knize *Politické systémy*. (Hloušek, Kopeček, Šedo 2011)

stran a politický pluralismus; nezávislost organizovaných skupin a zájmů státu; tržní hospodářství založené na soukromém podnikání“. (Heywood 2007: 51)

Jak jsme tedy mohli vidět, liberální demokracie v sobě obsahuje prvky demokratické, tj. kolektivní rozhodování, a prvky liberální, tj. důraz na některá (ústavní) práva, která nejsou nutná pro výkon demokracie. Tato práva nám omezují rozsah demokracie, ale i obráceně, demokracie nám omezuje výkon těchto práv. Liberální demokracie jako politický režim tak bude neustále žít v tomto napětí a hledat způsoby, jak vzájemně tyto rozporné základní principy vyrovnávat. To je však už téma, které překračuje rozsah mého příspěvku. Mým cílem bylo „jen“ poukázat, pomocí pojmové analýzy, na toto napětí, protože pouze jeho jasná a přesná identifikace může vést k odpovědím na další otázky.

SEZNAM LITERATURY

BOWLES, Samuel, GINTIS, Herbert. *Democracy and Capitalism: Property, Community and the Contradiction of Modern Social Thought*. New York: Basic Books, 1986. ISBN 978-0-7102-1056-2.

BRABEC, Martin. Moc, demokracie a kapitalismus. In KRÁMSKÝ, David (ed). *Universita a mezioborovost*. Liberec: Nakladatelství Bor, 2007. ISBN 978-80-86807-69-0.

BRABEC, Martin. Napětí ve vztahu mezi kapitalismem a demokracií. In HOLÁ, Marie (ed). *Demokracie jako hodnota a problém*. Liberec: Technická univerzita Liberec, 2011. ISBN 978-80-7372-9.

BRABEC, Martin. Politický marxismus o dvou tradicích demokracie. In HOLÁ, Marie (ed). *Demokracie jako hodnota a problém II*. Liberec: Technická univerzita Liberec, 2014. ISBN 978-80-7494-048-4.

FEMIA, Joseph. *Against the Masses*. Oxford: Oxford University Press, 2014. ISBN 978-0-19-828063-7.

HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. ISBN 978-80-7380-076-5.

HLOUŠEK, Vít, KOPEČEK, Lubomír, ŠEDO, Jakub. *Politické systémy*. Brno: Barrister a Principal, 2011. ISBN 978-80-87474-23-5.

ORWELL, George. *Uvnitř velryby a jiné eseje*. Praha: Atlantis, 1997. ISBN 80-7108-140-X.

SWIFT, Adam. *Politická filosofie*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-859-7.

WOOD, Ellen Meiksins. *Democracy Against Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. ISBN 978-1-78478-244-3.

WOOD, Ellen Meiksins. Tale of Two Democracies. *History Today*, 1994, n. 5, vol. 44, pp. 50–55. ISSN 0018-2753.

(PhDr. Martin Brabec, Ph.D., Technická univerzita Liberec a Filosofický ústav AVČR.)